

s. 331-332; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâşid* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1409/1989, IV, 301-302; İbnü'l-Hümâm, *el-Müsâyer*, Bulak 1317, s. 111-112, 133; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşâretü'l-merâm min 'ibârâti'l-İmâm* (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk), Kahire 1368/1949, s. 225, 227; Elmâli, *Hak Dini*, I, 167-168; III, 2087.

MUSTAFA SİNANOĞLU

TA'DİLÜ'L-ULÛM

(تدليل العلوم)

Hanefî fakihî
ve kelâm âlimi Sadrüşşerîa'nın
(ö. 747/1346)
mantık, kelâm ve astronomi
konularına eleştirel açıdan
bakış yaptığı ansiklopedik eseri
(bk. SADRÜŞŞERİA).

TAESCHNER, Franz

(1888-1967)

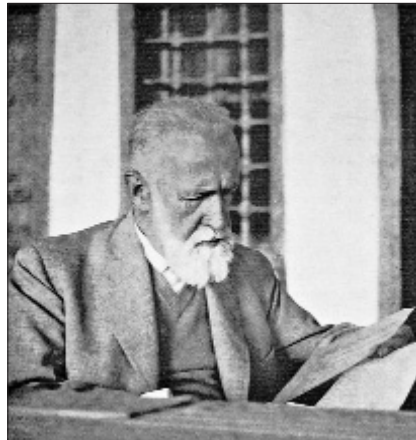
Alman şarkiyatçısı.

8 Eylül 1888'de varlıklı bir ailenin çocuğu olarak Almanya'nın güneyinde bulunan Bad Reichenhall'de doğdu. Berlin'deki orta öğreniminden sonra 1909-1912'de Bonn, Berlin, Münih, Erlangen ve Kiel üniversitelerinde Doğu bilimlerini okudu ve Arapça, Farsça, Türkçe öğrendi. Arap filolojisinde Kazvîni'nin '*Acâ'ibü'l-mahlûkât*' üzerine Georg Jacob yönetiminde hazırladığı doktora tezini 1912 yılında verdi. Ardından ilk İstanbul seyahatini gerçekleştirdi ve öğrenimine Paris ve Londra'da devam etti. Kısa bir süre Rudolf Tschudi'nin yanında çalıştıktan sonra I. Dünya Savaşı'nda Türkçe tercümanı olarak Filistin cephesinde görevlendirildi. Türk Filistin cephesi çözüldüğünde Taeschner İngilizler'e esir düştü ve ancak 1919 sonunda Mısır yoluyla Almanya'ya dönebildi. Evliya Çelebi'nin eseri ve dönemindeki Osmanlı Anadolu'sunun topografyasına dair hazırladığı doçentlik tezini 1922'de Münster Üniversitesi'ne sundu. 1920'li yıllarda birkaç defa İstanbul'a, 1930-1931'de Kahire'ye ve Kudüs'e gitti. 1929'da Münster Üniversitesi'nde (fahri) profesör unvanını kazandı. Dindar bir Katolik olmasına rağmen Nazi iktidarıyla uzlaşıp 1933 yılında parti üyesi oldu. 1935'te Münster Üniversitesi'nde Anton Baumstark'ın yerine şarkiyat profesörlüğüne tayin edildi. II. Dünya Savaşı yıllarında kısa bir süre uzman sıfatıyla Dışişleri Bakanlığı'nda görevlendirildi ve Aralık 1941'de Münster Üniversitesi'ne döndü. 1942'de

Şarkiyat Kürsüsü başkanlığına geçti. Savaşın sonlarına doğru enstitü binalarının bombardımanında tahrip olması üzerine öğrencilerine bir müddet kendi evinde ders verdi. 1957'de emekliye ayrılıncaya kadar Münster'de enstitü müdürlüğünü yürüttü. Ayrıca 1956'dan itibaren Münster'deki Almanya-Türkiye Dostluk Cemiyeti'nin başkanlığını yaptı. 11 Kasım 1967'de uzun bir hastalıktan sonra Münster'deki evinde öldü. Taeschner, uzlaştırmacı bir karaktere sahip olup öğrenci ve meslektaşları tarafından çok sevilen bir hoca idi. Sık sık üzerinde çalıştığı ülkelere seyahat edip sahâ araştırmalarına çıkan Taeschner, Paul Wittek ile beraber 1927 yazında Batı Anadolu'da bir geziye çıkarak özellikle İznik ve Bursa'da erken Osmanlı yapı ve kitâbelelerini araştırıp neticelerini "Die Vezirfamilie der ğandarlyzâde (14.-15. Jht.) und ihre Denkmäler" (*Isl.*, XVIII [1927], s. 60-115) ve "Beiträge zur frühosmanischen Epigraphik und Archäologie" (*a.g.e.*, XX [1932], s. 109-186) adlı makalelerini yayımlamıştır. Bu seyahatte gördüklerini ayrıca "Anatolische Forschungen" adlı bir yazısında (*ZDMG*, LXXXII [1928], s. 83-118) anlatmıştır.

Ailesinin sahip olduğu ilaç fabrikasının maddî imkân sağladığı Taeschner din, edebiyat, tarih, hukuk, müzik vb. konuları da kapsayan, bazı Arapça ve Farsça kitapların yanında ağırlıklı olarak Osmanlıca eserlerden meydana gelen çok önemli bir yazma koleksiyonuna sahipti. 1970'te bu koleksiyonun 131 el yazması Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'ne satılıp 2006 yılında Jan

Franz Taeschner

Schmidt tarafından katalogu hazırlanmıştır. 1910'da Münih'te İslâm sanat eserleri sergisinde teşhir edilen, IV. Murad'ın Venedik balyosu için yaptırdığı sanılan (sonradan "Taeschner albümü" diye anılan) bir Osmanlı minyatür albümünü 1914 yılında General Böttiger'den satın alıp 1925'te yayımlamıştır. Bir cildi Taeschner albümünün orijinalini teşkil eden dört adet minyatürlü bu yazma 1937'de Berlin'deki Staatliche Museen'e sergilenmek üzere emanet verilmiş, ancak 1945'te -belki savaş ganimeti olarak- Rusya'ya gönderilmiş ve orada kaybolmuştur.

Taeschner'in öncülük ettiği ilmî alanlar özellikle Anadolu'nun tarihî coğrafyası, Osmanlı coğrafi edebiyatı, kültür tarihi ve fütüvvet tarihini kapsar. Taeschner, Gabriel Baer'e göre Ortaçağ İncaları konusunda üstün bir otorite idi. Osmanlı ve İran sanat tarihiyle dinler tarihi diğer merak konularını oluşturur. 1944'te yayımlanan "Der Islam im Banne des Nationalismus der Zwischenweltkriegszeit" adlı bir makalesinde (*Beiträge zur Arabistik, Semitistik und Islamwissenschaft*, nşr. Richard Hartmann – Helmuth Scheel, Leipzig 1944, s. 484-513) işaret ettiği gibi müslüman ülkelerinde yaşanan modernlik gelişmeleriyle de ilgilenmiştir. Bu yazıda, Türkiye'deki laikleşme sürecinin diğer müslüman Ortadoğu ülkelerinde etki ve paralellikleri olup olmadığı incelenmektedir. Taeschner, Arap harfleriyle yazılmış metinlerin Latin harflerine çevrilmesini problem olarak görüp yeni bir transkripsiyon önerisinde bulunmuş (*Vorschlag eines internationalen Transkriptionssystems für die islamischen Literatursprachen, dem 18. Internationalen Orientalistenkongress vorgelegt*, Glückstadt-Hamburg 1931), dört yıl sonra Carl Brockelmann, August Fischer ve Wilhelm Heffening ile birlikte bugün de Almanya'da kullanılan sistemini oluşturmuştur (*Die Transliteration der arabischen Schrift in ihrer Anwendung auf die Hauptliteratursprachen der islamischen Welt*, Leipzig 1935; Wiesbaden 1969).

Taeschner'in başlıca eserleri şunlardır: 1. *Die Psychologie Qazwînis* (Tübingen 1912). 2. *Das anatolische Wegenetz nach osmanischen Quellen* (1924; I-II, Leipzig 1924-1926; I-II, Frankfurt / Main 2008). Doçentlik tezinin bir bölümünü de içeren ilk büyük eseridir. Burada gerek Evliya Çelebi ve Kâtib Çelebi'nin eserleri gibi coğrafi edebiyatı, gerekse çeşitli tarihleri ve Avrupa seyahatnâmelerini değerlendirip Anadolu'dan geçen temel güzergâhları tesbit etmeye çalışmaktadır. 3.

Alt - Stambuler Hof- und Volksleben. Ein türkisches Miniaturenalbun aus dem 17. Jahrhundert (Hannover 1925; Osnabrück 1978). 4. *Al-⁶Umâri's Bericht über Anatolien in seinem Werke Masâlik al-abşâr fi mamâlik al-amşâr* (Leipzig 1929). İbn Fazlullah el-Ömerî'ye ait eserin Anadolu'yla ilgili kısmının Arapça metnidir. 5. *Der anatolische Dichter Nâşirî* (um 1300) und sein *Futuvvetnâme* (Leipzig 1944). 6. *Geschichte der arabischen Welt* (Heidelberg-Berlin 1944). Eskiçağ'dan 1840 yılına kadar bir devri kapsar. 1964 yılında Fritz Steppat'ın milliyetçilik döneminde Arap dünyası üzerine yazdığı bir bölümle genişletilmiş olarak yeniden yayımlanmış ve uzun zaman Almanya'da el kitabı şeklinde kullanılmıştır. 7. *Ğihânumâ: Die altosmanische Chronik des Mevlânâ Mehemmed Neschrî* (I-II, Leipzig 1951-1955). Theodor Menzel, yıllarca Neşrî'nin *Cihannümâ'sıyla* ilgili araştırma yaptıktan sonra 1939'da henüz metnini yayıma vermeden önce Berlin'deki Prusya Bilimler Akademisi bu neşrin gerçekleştirilmesini Taeschner'den rica etmiştir. Yazmaların fotokopisi 1943'te bir bomba saldırısında yanıp yanmamış, bu yüzden eser gecikmeli olarak yayımlanmıştır. 8. *Gülschehris Mesnevî auf Achi Evran, den Heiligen von Kirschehir und Patron der türkischen Zünfte* (Wiesbaden 1955). 1930'da Taeschner'in, hocası Georg Jacob'dan satın aldığı fütüvvet risâlelerini içeren Türkçe bir el yazmasında (Schmidt, *Catalogue*, III, 298) bulunduğu Gülşehrî'nin Ahî Evran hakkındaki mesnevisinin metni, Almanca tercümesi ve Taeschner'in yorumundan oluşmaktadır. Taeschner, 1930'da ilk neşriyatla tercümesini Hamburg'da yayımlamışsa da bu çalışma kendi ifadesiyle yetersiz kaldığı, ayrıca Raif Yelkenci'de mesnevinin ikinci bir nüshası ortaya çıktığı için 1955'te daha kapsamlı bir neşrin gerçekleştirilmiştir. 9. *Zünfte und Bruderschaften im Islam: Texte zur Geschichte der Futuwwa* (Zürich-München 1979). Hayatı boyunca üzerinde çalıştığı bir dizi makale şeklinde yayımladığı bu fütüvvet ve loncalar tarihi kendi sağlığında hazırlanmasına rağmen ölümünden ancak on iki yıl sonra kitap halinde çıkmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

P. Heine, *Geschichte der Arabistik und Islamkunde in Münster*, Wiesbaden 1974, s. 23-25; *Bibliographie der deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1993, XVIII, 157-161; J. Schmidt, *The Joys of Philology: Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism (1500-1923)*, İstanbul 2002, II, 237-266;

a.mlf., *Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands*, Leiden 2006, III, 26-335; E. Ellinger, *Deutsche Orientalistik zur Zeit des Nationalsozialismus 1933-1945*, Edingen-Nec-karhausen 2006, s. 56-60, 71, 147, 159, 366, 534; "Schriftenverzeichnis Franz Taeschner", *Isl.*, XXXIX (1964), s. 261-270; H. Grotzfeld, "Professor Dr. Franz Taeschner", *TTK Belleten*, XXII/126 (1968), s. 293-295 (s. 294-295'te Taeschner'in 1965'ten sonraki yayınlarının listesi yer almaktadır); H. J. Kissling, "Franz Taeschner (1896-1967)", *ZDMG*, CXVIII (1968), s. 14-17.

HEDDA REINDL KIEL

TAFDİL

(التفضيل)

İnsan-melek, peygamberler, sahâbe ve diğer insanlar arasında üstünlük açısından tercih yapmayı ifade eden bir terim.

Sözlükte "artmak, fazlalaşmak; üstün gelmek" anlamındaki **fazl** (**fadl**) kökünden türeyen **tafdîl**; "bir kimseyi veya bir şeyi üstün tutmak, onu diğerlerinden üstün kabul etmek" demektir. Fazl ayrıca "karşılıksız iyilik, lutuf; üstünlük" mânasına gelir. Aynı kökten türeyen **fazîlet** "güzel ahlâka üstün derece; bir şeyin kendine özgü üstünlüğü ve fonksiyonları" anlamında kullanılır (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "fdl" md.; *el-Mu'cemü'l-vasîf*, "fdl" md.). Fazl kavramı Kur'an-ı Kerim'de 104 yerde geçer. Bunların beşi hariç hepsi zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilmektedir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "fdl" md.). İlgili âyetler incelendiğinde ve hayatın seyri göz önünde bulundurulduğunda Cenâb-ı Hak'ın insanları maddî imkânları, fiziksel ve ruhsal nitelikleri bakımından eşit yaratmadığı anlaşılır. Nisâ sûresinde (4/32, 34) insan türünü meydana getiren kadın ve erkek cinsinden her birinin diğerinde bulunmayan üstünlüklere sahip olduğu beyan edilir. Nahl sûresinde de (16/71) insanların maddî imkânlar bakımından eşit seviyede tutulmadığı bildirilir. Ruhî / mânevî bakımdan peygamberlerin hem diğer insanlara göre üstün bir konum taşıdığı (el-En'âm 6/83-86) hem de kendi aralarında fazilet derecelerinin bulunduğu belirtilmiştir (el-Bakara 2/253; el-İsrâ 17/55). Ayrıca iman, sâlih amel ve özellikle cihad faaliyeti açısından (en-Nisâ 4/95) insanlar arasında farklılıkların bulunduğu haber verilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de tafdilden başka **ictibâ**, **ihtiyâr**, **ıstıfâ** (seçmek, tercih etmek) kavramları Allah'a nisbet edilerek bunların peygamberler, müminler ve bilhassa Muhammed ümmetine yönelik ilâhî fiiller olduğu (el-Hac 22/78)

vurgulanmıştır (a.g.e., "cby", "hyr", "şfv" md.leri). Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*'in "Fezâ'ilü aşhâbi'n-nebî" bölümünde (62. kitab) Hulefâ-yi Râşidîn'in faziletleriyle hepsi muhacir arasında yer alan yirmiye aşkın sahâbînin faziletine dair rivayetler zikretmiştir. Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh*'in "Fezâ'il" bölümünde (43. kitab) Hz. Peygamber'in bütün varlıkların en hayırlısı olduğuna işaret eden hadisleri kaydettikten sonra şemâli hakkındaki rivayetleri sıralamış, ardından Hz. İsâ, İbrâhim, Mûsâ, Yûnus, Yûsuf ve Zekeriyâ ile Hızır'a dair rivayetlere yer vermiştir. Eserin "Fezâ'ilü's-şâhâbe" bölümünde (44. kitab) dört halifeden sonra muhacirlerden ve ensardan otuzu aşkın sahâbî ile Bey'atürri'dvân'a katılan sahâbîler, ensar, bunların bazı kabilelerinin ve Kureys kadınlarının faziletleriyle ilgili rivayetleri nakletmiştir. Wensinck'in *el-Mu'cem*'inde yirmi bir sütunluk bir yer kaplayan fazl kavramının birçok hadis rivayetinin kaynağında bulunduğu görülmektedir. Burada imanın yanı sıra namaz, oruç, hac, zekât (sadaka), dua, zikir vb. ibadetlerin ve ahlâkî davranışların gerçekleştirilme biçimleri arasında üstünlüklerin bulunduğu ifade edilmektedir. Hadis rivayetlerinde peygamberler ve ümmetleri arasındaki fazilet farklılıklarına da sıkça temas edilmektedir (Wensinck, *el-Mu'cem*, "fzl" md.).

Kur'an-ı Kerim'de genel anlamda kurtuluşun iman ve sâlih amele bağlı olduğu ifade edilir. Bunun yanında iman ve amelilerin makbul oluş şartlarının ve derecelerinin bulunduğu beyan edilir. Hadislerde ise daha ayrıntılı bilgiler verilir. Literatürde tafdîl konusunda ileri sürülen görüşleri şöyle özetlemek mümkündür. 1. **İnsan-Melek Arasında**. Mu'tezile âimlerinin çoğunluğu, meleklerin Allah'a yakınlıkları ve günahattan korunmuş olmaları dolayısıyla peygamberlerden ve insanlardan üstün olduğunu kabul etmiştir. Az sayıda Eş'arî kelâmcısı ve İslâm filozofları da bu kanaattedir. Ehl-i sünnet ve Şîa kelâmcıları ise bazı nasların işaretiyle istidlâl ettikten başka kötülük işlemeye eğilimi bulunan insanların iman edip sâlih amel işledikleri takdirde meleklerden üstün olacağını ifade etmiştir. Buna göre efdaliyet derecesi şöyledir: Başta Hz. Peygamber olmak üzere resuller, büyük melekler, nebîler, takvâ sahibi müminler, diğer müminler ve melekler (Teftâzânî, s. 196-199; *DİA*, XXIX, 41).

2. **Peygamberler Arasında**. Peygamberlerin Allah katındaki dereceleri itibarıyla en üstün insan konumu taşıdıkları ve meleklerden de üstün oldukları -Mu'tezile-